

STANISŁAW KUNIKOWSKI

### SPÓŁECZNY RUCH NAUKOWY I KULTURALNY WE WŁOCŁAWKU W LATACH 1945–1989

Nie ulega wątpliwości, że powstałe w ciągu kilkuset lat organizacje społeczne, zarówno te o charakterze naukowym jak i kulturalnym, odegrały na ziemiach polskich wyjątkową rolę i zdobyły w szerokich kręgach społeczeństwa szczególne uznanie i aprobatę dla ich spuścizny dziejowej jak i celów oraz zadań, jakie realizują współcześnie.

Pierwsze organizacje społeczne w Polsce przejawiały swoją działalność bardziej o charakterze naukowym niż kulturalnym. Na ich powstanie i rozwój istotny wpływ wywarły zachodnioeuropejskie akademie i towarzystwa naukowe, korzystające zresztą ze znacznego wsparcia ze strony mecenatu państwowego. W historiografii polskiej przyjmuje się, że pierwsza organizacja społeczna o charakterze naukowym powstała w Krakowie w 1489 r. pod nazwą *Sodalitas Litteraria Vistulana* (Towarzystwo Literackie Nadwiślańskie); dała ona podwaliny innym towarzystwom zarówno w Polsce, jak i w Europie Środkowej, a z czasem także i Wschodniej<sup>1</sup>.

W okresie renesansu największy wpływ na powstanie społecznego ruchu naukowego wywarły w Polsce przede wszystkim Gdańsk, Warszawa i Kraków. To właśnie w tych miastach dochodziło do rozwoju wielu dziedzin nauki, w których organizacje społeczne obok popularyzacji

---

STANISŁAW KUNIKOWSKI – dr hab. nauk humanistycznych, historyk, b. prezes Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, rektor Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej we Włocławku.

<sup>1</sup> Zob. S. Kunikowski, *Towarzystwa naukowe ogólne w Polsce w XIX i XX wieku*, Włocławek 1999, s. 17–26; W. Rolbiecki, *Towarzystwa naukowe w Polsce*, Warszawa 1972; B. Suchocholski, *Rola Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk w rozwoju kultury umysłowej w Polsce*, Warszawa 1951; A. Jelicz, *Konrad Celtis na tle wczesnego renesansu w Polsce*, Warszawa 1956.

nauki zajmowały się także krzewieniem kultury i sztuki wśród świątłych obywateli Rzeczypospolitej<sup>2</sup>.

Lata niewoli narodowej 1795–1918 były dla polskich towarzystw naukowych i stowarzyszeń naukowo-kulturalnych czasem ich narodzin i niespotykanego w ówczesnej Europie rozwoju. Do najstarszych, działających również i współcześnie, towarzystw naukowych powstałych w okresie Polski pod zaborami należą m.in. Towarzystwo Naukowe Warszawskie (1800), Towarzystwo Naukowe Płockie (1820), Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Poznaniu (1857) i Przemyślu (1909), Towarzystwo Naukowe w Toruniu (1875) oraz Polska Akademia Umiejętności z siedzibą w Krakowie (1872).

W okresie niewoli narodowej zaczęły powstawać także stowarzyszenia o charakterze kulturalnym. Wśród nich wymienić można m.in. Krakowskie Towarzystwo Muzyczne (1817), Kaliskie Towarzystwo Muzyczne (1818), Towarzystwo Śpiewacze św. Cecylii w Chełmży (1867), Towarzystwo Oświaty Ludowej (1872), Towarzystwo „Lutnia” w Toruniu (1898). Również we Włocławku od 1888 r. występował przy katedrze włocławski chór „Lutnia”, założony przez profesora Seminarium Duchownego, ks. Leona Moczyńskiego<sup>3</sup>.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. społeczny ruch naukowy i kulturalny włączył się w odbudowę państwa po ponad 120 latach niewoli narodowej. Podobnie i we Włocławku, ważną funkcję w rozwoju miasta odegrały organizacje społeczne, obejmujące swoją działalnością statutową życie kulturalne, oświatowe i sportowe. Organizacje społeczne czynnie włączyły się także w działalność o charakterze charytatywnym. O ile w 1923 r. we Włocławku działało 38 związków i stowarzyszeń, to już w 1930 r. było ich 78, a w 1931 r. prawie 90<sup>4</sup>.

Wśród instytucji społecznych najbardziej zasłużonych dla życia społecznego i kulturalnego Włocławka należy uwzględnić Włocławskie Towarzystwo Wioślarskie (1886 r.) oraz Włocławski Oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego (1908 r.), który niezależnie od tego, że

---

<sup>2</sup> Zob. S. Kunikowski, *Kultura, sztuka, nauka we Włocławku, na Kujawach wschodnich i ziemi dobrzyńskiej w latach 1945–1998*, Włocławek 2006; W. Smoleński, *Towarzystwa naukowe i literackie w Polsce wieku XVIII*, t. 3, Warszawa 1887.

<sup>3</sup> P. Petrykowski, *Regionalne towarzystwa jako składnik pejzażu kulturalnego województwa toruńskiego*, w: *Edukacja kulturalna w stowarzyszeniach*, Ciechanów – Toruń 1996; J. Wajer, *Życie kulturalne Włocławka w latach 1918–1939*, Bydgoszcz 1997, s. 240.

<sup>4</sup> Tamże, s. 187.

był założycielem muzeum, podejmował także wysiłki na rzecz działalności popularyzującej dzieje Włocławka i jego turystyczno-krajoznawcze walory.

Istotną rolę w okresie międzywojennym wspomagającą życie kulturalne i naukowe Włocławka, a także regionu, odegrało biskupstwo włocławskie oraz Seminarium Duchowne (od 1927 r. Wyższe Seminarium Duchowne), z istotnym zapleczem naukowym, badawczym, archiwalnym, muzealnym i bibliotecznym. To dzięki Kościołowi katolickiemu Włocławek w latach 1918–1939 stał się znaczącym ośrodkiem naukowym, kulturalnym, drukarskim i wydawniczym książek oraz lokalnej i regionalnej prasy<sup>5</sup>.

### **Życie kulturalne we Włocławku w latach 1945–1989**

Wybuch drugiej wojny światowej i okupacja hitlerowska znacznie uszczupliły szeregi większości stowarzyszeń zarówno we Włocławku, jak i na terenie Kujaw i ziemi dobrzyńskiej. Wielu działaczy tychże stowarzyszeń zginęło w obozach koncentracyjnych lub też nie powróciło do Włocławka tuż po ustaniu działań wojennych w 1945 r. W wyniku świadomej polityki germanizacyjnej hitlerowców większość zasobów instytucji kulturalnych i stowarzyszeń, takich m.in. jak książki, zbiory archiwalne, dzieła sztuki, zbiory muzealne, została zniszczona bądź zagrabiona i wywieziona w głąb Rzeszy.

We Włocławku szereg stowarzyszeń działających w okresie międzywojennym nie odbudowała po 1945 r. swoich struktur organizacyjnych. Przez szereg lat po zakończeniu wojny nie powstały również kolejne stowarzyszenia o charakterze kulturalnym, a tym bardziej naukowym.

O ile lata 1945–1948 można nazwać okresem odbudowy instytucji kulturalnych ze zniszczeń wojennych i udostępniania ich społeczeństwu, o tyle kolejny etap – lata 1949–1955 – należy zaliczyć do najtrudniejszych w całej historii Polski drugiej połowy XX wieku. Był to okres unicestwiania i zniewalania kultury, podporządkowanej doktrynie związanej z polityką kulturalną okresu stalinizmu<sup>6</sup>.

Szczególnie dotkliwie odczuły ten proces stalinizacji życia kulturalnego środowiska twórcze i zawodowe w większych ośrodkach życia umy-

---

<sup>5</sup> S. Kunikowski, *Kultura, sztuka, nauka we Włocławku, na Kujawach wschodnich i ziemi dobrzyńskiej...*, dz. cyt., s. 31.

<sup>6</sup> Tamże, s. 38; J. Bełkot, *Kultura polska w okresie socrealizmu*, w: *Oblicza polskiego stalinizmu*, red. R. Sudziński, Włocławek 2000, s. 131–143.

słowego, takich jak: Warszawa, Kraków, Gdańsk, Wrocław czy Poznań. W mniejszym stopniu ten proces obejmował mniejsze miejscowości, czyli tzw. prowincję. Dotyczyło to także Włocławka. We Włocławku, w odróżnieniu od Torunia czy Bydgoszczy, życie kulturalne ograniczało się w większości do gościnnych przyjazdów teatrów, filharmonii, spotkań ze znanymi pisarzami, poetami, publicystami czy też politykami.

Zapoczątkowane w 1956 r. przemiany polityczne spowodowały także upadek krytykowanej od samego początku doktryny socrealizmu i odmieniły zasadniczo funkcjonowanie środowisk twórczych, w tym także i działalność organizacji społecznych. We Włocławku, z inicjatywy lokalnych działaczy, utworzone zostało w maju 1956 r. Towarzystwo Miłośników Kultury (od 1964 r. nosiło nazwę Towarzystwo Miłośników Sceny). Wcześniej, bo już w 1950 r., podjęto próby utworzenia Towarzystwa Miłośników Miasta Włocławka, ale zapewne z przyczyn, o których była mowa wcześniej, organizacja ta nie przejawiała większej inicjatywy<sup>7</sup>.

Towarzystwo Miłośników Kultury odegrało istotną rolę w rozwoju i upowszechnianiu kultury teatralnej i innych form z dziedziny życia kulturalnego i społecznego. Towarzystwo udzielało pomocy materialnej w ramach patronatu nad zespołami artystycznymi, w tym także zespołowi teatralnemu Teatr Ludzi Upartych, prowadzonemu przez Związek Nauczycielstwa Polskiego. Obok wielu przedsięwzięć na rzecz różnych grup społecznych przejawiających inicjatywy kulturalne, Towarzystwo Miłośników Kultury podjęło się w 1957 r. ambitnego zadania związane go z utworzeniem we Włocławku przekątnika telewizyjnego. Powołany przy Towarzystwie Komitet Budowy doprowadził do oddania w czerwcu 1959 r. przekątnika dla mieszkańców Włocławka. Począwszy od 1965 r. przy Towarzystwie działało siedem sekcji: teatralna, plastyczna, literacka, filmowa, muzyczna, twórczości ludowej i wydawnicza<sup>8</sup>. W 1968 r. szczególnym wydarzeniem w dziejach Towarzystwa było wydanie drukiem *Monografii powiatu włocławskiego*, w nakładzie jak na tamte czasy dość dużym, bo 3000 egzemplarzy.

---

<sup>7</sup> S. Kunikowski, *Kultura, sztuka, nauka we Włocławku, na Kujawach wschodnich i ziemi dobrzyńskiej...*, dz. cyt., s. 218–222; Archiwum Państwowe w Toruniu. Oddział we Włocławku (AP Włocławek), Urząd Wojewódzki we Włocławku. Wydział Kultury. Spis zdawczo-odbiorczy nr 4/1; Z. Karczewski, *Towarzystwo Miłośników Kultury we Włocławku w latach 1956–1969*, „Ziemia Kujawska” (ZKuj), 3(1971), s. 272–276; Z. Karczewski, W. Kubiak, *Dzieje Włocławka. Kronika ważniejszych wydarzeń*, Bydgoszcz 1971, s. 61.

<sup>8</sup> AP Włocławek, Prezydium MRN we Włocławku. Wydział Kultury dla miasta i powiatu włocławskiego, sygn. 1671, 1672, 1673, 1674.

Największy rozkwit Towarzystwo Miłośników Kultury przejawiało w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych ubiegłego wieku. Przy Towarzystwie powstał w 1968 r. Klub Literacki „Kujawy”, zrzeszający ponad 20 poetów nieprofesjonalnych. W 1983 r. Towarzystwo zainicjowało organizowanie rokrocznie wielkiej imprezy plenerowej – festynu Kujawskiego. Odbywające się w Parku Miejskim we Włocławku Festyny cieszyły się olbrzymim powodzeniem wśród mieszkańców miasta i regionu.

Na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku Towarzystwo Miłośników Kultury osłabiło swoją działalność i w 1997 r. uległo rozwiązaniu decyzją Sądu Wojewódzkiego we Włocławku. Dotychczasowy swój sukces Towarzystwo zawdzięczało wyjątkowo prężnie działającej grupie działaczy, spośród których należy wymienić m.in. Czesława Andrzejkowicza, Antoniego Laskowskiego, Zygmunta Bartczaka, Włodzimierza Gniazdowskiego, Wincentego Kaczalskiego, Romualdę Hankowską, Mieczysława Słomskiego, Stanisława Lagunę, Wiesławę Przytarską i wielu innych.

Kolejny rozwój towarzystw o charakterze kulturalnym nastąpił od utworzenia w 1975 r. województwa włocławskiego. Jego utworzenie dało podstawy do powołania w 1976 r. Dobrzyńsko-Kujawskiego Towarzystwa Kulturalnego (DKTK), stowarzyszenia o charakterze federacyjnym. Niemalą rolę w utworzeniu DKTK odegrały względy ambicjonalne lokalnych działaczy kulturalnych, przy wsparciu władz partyjnych i administracyjnych nowego województwa włocławskiego. Chciano w ten sposób dorównać Bydgoszczy i Toruniowi, w których działały takie stowarzyszenia, jak: Kujawsko-Pomorskie Towarzystwo Kulturalne i Toruńskie Towarzystwo Kulturalne. Utworzenie stowarzyszenia o charakterze federacyjnym dawało możliwość władzom partyjnym i administracyjnym sprawowania funkcji kontrolnych nad całym społecznym ruchem kulturalnym we Włocławku i w regionie<sup>9</sup>.

DKTK, jako stowarzyszenie o charakterze federacyjnym, z czasem zaczęło wypełniać ważną funkcję koordynatora działalności i inspiratora społecznego ruchu kulturalnego w województwie włocławskim. Stowarzyszenie to w pierwszym okresie swojej działalności doprowadziło do integracji ośmiu istniejących towarzystw regionalnych, które zaczęły wypełniać

---

<sup>9</sup> Zob. S. Kunikowski, *Kultura, sztuka, nauka we Włocławku, na Kujawach wschodnich i ziemi dobrzyńskiej...*, dz. cyt., s. 222–229.

funkcje oddziałów DKTK. Wśród nich znalazły się m.in. takie organizacje społeczne, jak: Towarzystwo Miłośników Aleksandrowa Kujawskiego, Towarzystwo Miłośników Kujaw w Radziejowie, Towarzystwo Miłośników Ziemi Dobrzyńskiej w Lipnie, Towarzystwo Przyjaciół Nieszawy<sup>10</sup>.

Wśród wielu lokalnych inicjatyw podejmowanych przez lokalnych działaczy kultury na uwagę zasługiwały próby sprowadzania do Włocławka spektakli teatralnych reżyserowanych przez uznanych w świecie teatru aktorów zawodowych kilku prestiżowych instytucji teatralnych w Polsce.

To właśnie dzięki DKTK zapoczątkowane zostały, poczynawszy od 1978 r., „Włocławskie Dni Teatru Powszechnego z Warszawy”. Dobra współpraca działaczy Towarzystwa z dyrektorem Teatru Powszechnego, Zygmuntem Hübnerem, doprowadziła do bezpośrednich kontaktów aktorów z miłośnikami teatru tuż po zakończonych spektaklach scenicznych.

Jednak główną uwagę DKTK koncentrowało na popularyzacji twórczości pisarzy i poetów związanych z Włocławkiem, Kujawami i Ziemią Dobrzyńską. Poza organizowanymi spotkaniami autorskimi Towarzystwo organizowało cykliczne wystawy młodych, dobrze zapowiadających się artystów malarzy z Włocławka i regionu oraz wystawy twórców ludowych z terenu województwa włocławskiego. Zasługą DKTK było wpisanie na stałe do kalendarza imprez kulturalnych Festiwalu Folkloru Kujaw, organizowanego cyklicznie w Ciechocinku. W latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku DKTK pełniło ważną rolę związaną z administrowaniem funduszem stypendialnym dla twórców ludowych, których było w tym czasie zarejestrowanych prawie 70, zajmujących się m.in. kowalstwem, rzeźbą, malarstwem, haftem, garncarstwem lub sypaniem wzorów piaskiem. Z tego też tytułu w siedzibie DKTK we Włocławku przy ulicy Piwnej swoją siedzibę miał do 1988 r. Kujawski Oddział Stowarzyszenia Twórców Ludowych<sup>11</sup>.

Wśród innych istotnych przedsięwzięć statutowych Dobrzyńsko-Kujawskiego Towarzystwa Kulturalnego do 1989 r. było zorganizowanie dwóch ogólnopolskich plenerów i konkursu „Prowincja”, z udziałem

---

<sup>10</sup> W 1980 r. Federacja Dobrzyńsko-Kujawskiego Towarzystwa Kulturalnego zrzeszała łącznie 2010 członków. Zob. S. Słomski, *Działalność Dobrzyńsko-Kujawskiego Towarzystwa Kulturalnego we Włocławku w latach 1976–1980*, ZKuj, 6(1981), s. 250–255; S. Kunikowski, *Kultura, sztuka i nauka, w: Włocławek. Dzieje miasta*, red. J. Staszewski, t. 2, Włocławek 2001, s. 659–686; t e n ż e, *Kultura, sztuka, nauka we Włocławku, na Kujawach wschodnich i ziemi dobrzyńskiej...*, dz. cyt., s. 222–229

<sup>11</sup> Poczynawszy od 1989 r. siedziba Oddziału została przeniesiona do Muzeum Etnograficznego we Włocławku będącego Oddziałem Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej.

artystów profesjonalnych z całej Polski. Dzięki DKTK ożywił swoją działalność Klub Literacki „Kujawy”, skupiający w latach osiemdziesiątych prawie 25 poetów i pisarzy nieprofesjonalnych z terenu Kujaw i ziemi dobrzyńskiej. Ważną płaszczyzną działalności Towarzystwa było w omawianym okresie publikowanie drukiem nagrodzonych utworów literackich, a także wydawnictw o charakterze rocznicowym i folklorystycznym<sup>12</sup>.

Kolejnym stowarzyszeniem kulturalnym powstałym w nowo utworzonym województwie włocławskim było Włocławskie Towarzystwo Muzyczne, które zainicjowali w 1976 r. działacze społeczni Włocławka i regionu. Jednym z największych osiągnięć Towarzystwa było powołanie Włocławskiej Orkiestry Symfonicznej, która w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku zaprezentowała dla wielbicieli muzyki poważnej dziesiątki koncertów, pod wspólnym tytułem „Niedzielne Spotkania z Muzyką”. Warto podkreślić, że razem z Orkiestrą koncertowało wielu wybitnych solistów scen operowych, m.in. Stefania Woytowicz, Krzysztof Jakowicz, Andrzej Hiolski, Urszula Trawińska-Moroz czy Jan Paruzal<sup>13</sup>.

Z myślą o najmłodszych talentach muzycznych, Włocławskie Towarzystwo Muzyczne prowadziło z powodzeniem społeczne ognisko muzyczne. Mimo iż prowadzenie takich ognisk było niezmiernie kosztowne, to jednak działaczom tejże organizacji społecznej udało się w latach osiemdziesiątych utworzyć trzy ogniska i dwanaście filii, w których naukę muzyki pobierało ponad 500 dzieci i młodzieży. Włocławskie Towarzystwo Muzyczne, które na początku lat dziewięćdziesiątych podzieliło los wielu podobnych stowarzyszeń kulturalnych, wypełniało swoistą lukę, jaką było ubogie szkolnictwo muzyczne we Włocławku. Państwowa Szkoła Muzyczna we Włocławku nie była w stanie sprostać wszystkim oczekiwaniom młodzieży chcącej zdobywać wykształcenie muzyczne poza środowiskiem szkolnym.

### **Spółeczny ruch naukowy we Włocławku po 1945 r.**

Zarówno we Włocławku, jak i na terenie Kujaw Wschodnich i ziemi dobrzyńskiej tuż po zakończeniu II wojny światowej nie działały żadne

---

<sup>12</sup> S. Kunikowski, *Kultura, sztuka, nauka we Włocławku, na Kujawach wschodnich i ziemi dobrzyńskiej...*, dz. cyt., s. 226–227.

<sup>13</sup> Zob. S. Leszczyński, *Spółeczny ruch kulturalny w województwie włocławskim*, „Rocznik Kulturalny Kujaw i Pomorza”, 12(1985/1986), s. 46–55; S. Kunikowski, *Kultura, sztuka, nauka we Włocławku, na Kujawach wschodnich i ziemi dobrzyńskiej...*, dz. cyt., s. 233–234.

organizacje społeczne zarówno o charakterze naukowym jak i popularyzatorskim. Braku takich organizacji naukowych nie kompensowały funkcjonujące Towarzystwo Naukowe w Toruniu, utworzone w 1875 r., czy powstałe w 1959 r. Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, a także najstarsze w Polsce Towarzystwo Naukowe Płockie, powołane w 1820 r.

Reaktywowana w 1945 r. działalność Wyższego Seminarium Duchownego ukierunkowana była przede wszystkim na kształcenie alumnów, a także prowadzenie własnych badań naukowych koncentrujących się wokół tematyki teologicznej. Działające w okresie międzywojennym katolickie stowarzyszenia naukowe skupione wokół Wyższego Seminarium Duchownego nie wznowiły po 1945 r. formalnej działalności, głównie z powodu prowadzonej przez władze komunistyczne szczególnie od 1949 r. bezwzględnej walki z Kościołem.

Przed II wojną światową działały we Włocławku dwie organizacje katolickie o charakterze naukowym: utworzone w 1928 r. Towarzystwo Teologiczne Seminarium Duchownego oraz powstały w 1938 r. Instytut Wyższej Kultury Religijnej także przy włocławskim Seminarium Duchownym<sup>14</sup>.

Pod koniec lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku wśród nauczycieli Wyższego Seminarium Duchownego pojawiła się myśl reaktywowania dawnych, przedwojennych tradycji związanych z funkcjonowaniem stowarzyszeń o charakterze naukowym. Z inicjatywy ks. prof. Stanisława Olejnika został powołany w 1979 r. klub naukowo-dyskusyjny „Krağ”, którego celem było wspieranie twórczości naukowej teologicznego środowiska naukowego we Włocławku<sup>15</sup>. Klub „Krağ” wypełniał głównie dwa zadania: „1) erudycyjne – przez prezentowanie na nich cenniejszych publikacji oraz sprawozdań ze zjazdów, kongresów itp. z zakresu specjalizacji poszczególnych profesji; 2) twórcze – przez przedstawienie i krytyczne rozpatrzenie w dyskusji oryginalnych opracowań zagadnień podjętych przez członków Klubu”<sup>16</sup>.

---

<sup>14</sup> Zob. K. Rulka, *Teologiczne Towarzystwo Naukowe Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku*, „*Studia Włocławskie*” (SWł), 1(1998), s. 23–43; S. Biskupski, *Instytut Wyższej Kultury Religijnej przy włocławskim seminarium duchownym*, „*Ateneum Kapłańskie*”, 72(1969), z. 361, s. 301–303; S. Kunikowski, *Kultura, sztuka, nauka we Włocławku, na Kujawach wschodnich i ziemi dobrzyńskiej...*, dz. cyt., s. 175–182.

<sup>15</sup> W. Hanc, *Dorobek naukowy ostatniego ćwierćwiecza*, w: *Od wieków kształci pasterzy*, Włocławek 1994, s. 78; K. Rulka, *Teologiczne Towarzystwo Naukowe...*, art. cyt., s. 26.

<sup>16</sup> Por. także; S. Kunikowski, *Kultura, sztuka, nauka we Włocławku, na Kujawach wschodnich i ziemi dobrzyńskiej...*, dz. cyt., s. 176–177.

Za datę powołania Teologicznego Towarzystwa Naukowego Wyższego Seminarium Duchownego uznaje się 10 marca 1984 r. Bezpośrednia inicjatywa wyszła od ówczesnego ordynariusza włocławskiego, biskupa Jana Zaręby. To na jego prośbę członkowie klubu „Krağ” przekształcili się w stowarzyszenie z uchwalonym statutem i wybieralnymi władzami. Na pierwszego prezesa został wybrany rektor Wyższego Seminarium Duchownego, ks. Marian Gołębiewski<sup>17</sup>. Główne cele i zadania Teologicznego Towarzystwa Naukowego działającego przy Wyższym Seminarium Duchownym zostały zapisane w opracowanej i zatwierdzonej w 1993 r. nowej wersji statutu, w którym czytamy m.in. że „celem Towarzystwa jest pogłębianie i rozwój wiedzy z zakresu teologii i nauk z nią związanych (filozofii, prawa kanonicznego i innych) w diecezji włocławskiej”<sup>18</sup>. Swoje cele statutowe Towarzystwo realizuje poprzez zebrania naukowo-dyskusyjne, spotkania naukowe, zebrania „otwarte” z prelegentami, publikacje naukowe lub popularnonaukowe. Jak podaje ks. K. Rulka, w latach 1979–1997 odbyło się łącznie 80 spotkań, w których przedstawiło swoje referaty 37 prelegentów<sup>19</sup>.

Ważnym wydarzeniem w działalności Towarzystwa Teologicznego było zainicjowanie publikowania własnego periodyku pod nazwą „Studia Włocławskie”, który zaczął ukazywać się od 1998 r.

Teologiczne Towarzystwo Naukowe nie było jedynym stowarzyszeniem o charakterze naukowym utworzonym przez biskupa włocławskiego Jana Zarębę. Dekretem ordynariusza włocławskiego z dnia 19 września 1983 r. został powołany Instytut Wyższej Kultury Religijnej przy włocławskim Wyższym Seminarium Duchownym. Zgodnie ze statutem Instytutu, głównym celem było „systematyczne pogłębianie wiedzy i kultury religijnej katolików, zaangażowanie w dzieło apostołstwa świeckich, gruntowne przygotowanie do szeroko pojętej współpracy w zakresie katechezy i poradnictwa rodzinnego”<sup>20</sup>.

Instytut kształcił na trzyletnich studiach zarówno osoby świeckie, jak i siostry zakonne, zaś program obejmował zakres przedmiotów związa-

---

<sup>17</sup> Por. Z. Pawlak, *Teologiczne Towarzystwo Naukowe Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku*, „Kronika Diecezji Włocławskiej”, 78(1995), s. 32–35.

<sup>18</sup> Zob. Statut Teologicznego Towarzystwa Naukowego Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku, SWł, 1(1998), s. 53–55.

<sup>19</sup> K. Rulka, *Teologiczne Towarzystwo Naukowe...*, art. cyt., s. 31–32.

<sup>20</sup> Por. W. Hanc, *Dorobek naukowy...*, art. cyt., s. 77; S. Kunikowski, *Kultura, sztuka, nauka we Włocławku, na Kujawach wschodnich i ziemi dobrzyńskiej...*, dz. cyt., s. 179.

nych z filozofią chrześcijańską, teologią, psychologią, pedagogiką pracy, poradnictwem rodzinnym, katolicką nauką społeczną, ekumenizmem, muzyczną kulturą Kościoła i sztuką sakralną<sup>21</sup>.

Oceniając działalność społeczną środowiska kościelnego do 1989 r., należy podkreślić, iż ogniskowała się jedynie we Włocławku, w którym znajdowała oparcie w Wyższym Seminarium Duchownym, uczelni posiadającej znaczny dorobek naukowy i dydaktyczny, oddziałującej na życie naukowe i społeczne wykraczające daleko poza region Włocławka, Kujaw i ziemi dobrzyńskiej.

Działalność naukowa uprawiana społecznie przez środowiska katolickie nie była jedyną we Włocławku w latach 1945–1989. Po 1945 r. stowarzyszeniem, które w swoich zapisach statutowych zajmowało się także działalnością naukową i popularyzującą badania naukowe, była Naczelna Organizacja Techniczna, posiadająca w różnych regionach Polski własne struktury organizacyjne i własne oddziały. We Włocławku oddział Naczelnej Organizacji Technicznej powstał w 1950 r. W jej strukturach sfederowane były rozproszone stowarzyszenia naukowo-techniczne z terenu Włocławka i regionu Kujaw i ziemi dobrzyńskiej.

Stowarzyszenia sfederowane w Naczelnej Organizacji Technicznej korzystały, szczególnie w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych ubiegłego wieku, ze znacznego wsparcia finansowego ze strony państwa. Tę uprzywilejowaną pozycję organizacje techniczne zawdzięczały rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 9 stycznia 1971 r. uznającego te stowarzyszenia za organizacje wyższej użyteczności. Poza jeszcze Polskim Towarzystwem Ekonomicznym żadne inne organizacje naukowe nie korzystały z tak uprzywilejowanej pozycji w Polsce w okresie do 1989 r.

Niemniej jednak, Naczelna Organizacja Techniczna działająca we Włocławku posiada na swoim koncie wyjątkowo udane przedsięwzięcia dotyczące m.in. realizacji budowy stopnia wodnego na Wiśle we Włocławku, urbanistycznej perspektywy rozwoju Włocławka, utylizacji odpadów przemysłowych, rozwoju ruchu wynalazczego, a także problemów ochrony środowiska w województwie włocławskim. Istotną rolę informacyjno-naukową odegrał powołany przez Naczelną Organizację Techniczną w 1986 r. Ośrodek Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej,

---

<sup>21</sup> W 1992 r. Instytut Wyższej Kultury Religijnej przekształcił się w sześćioletnie Studium Teologii, będące Instytutem Filialnym Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie; zob. R. Andrzejewski, *O tradycjach i możliwościach naukowych włocławskiego środowiska kościelnego*, SWł, 1(1998), s. 13.

wyposażony w czytelnię prasy technicznej, podręczny księgozbiór o charakterze ogólnym i specjalistycznym, nowoczesne czytniki mikrofilmów. Gromadzono także księgozbiór dla własnej, ogólnodostępnej biblioteki naukowo-technicznej<sup>22</sup>.

Cennymi inicjatywami Naczelnej Organizacji Technicznej we Włocławku były organizowane sesje i konferencje naukowe zarówno o charakterze lokalnym, jak również regionalnym, ogólnopolskim i międzynarodowym. Problematyka tychże konferencji dotyczyła m.in. zagadnień z dziedziny ochrony środowiska, jakości wyrobów przemysłowych, problematyki rozwoju budownictwa rolniczego, gospodarki wodno-ściekowej, rozwoju ruchu wynalazczego w zakładach przemysłu chemicznego, rozwoju warzywnictwa i sadownictwa. Koniec lat osiemdziesiątych i początek dziewięćdziesiątych to dla stowarzyszenia okres schyłkowy w jego działalności, zarówno organizacyjnej jak i statutowej. Postępujące bezrobocie we Włocławku, likwidacja wielu gałęzi przemysłu, brak środków ze strony państwa spowodowały znaczne ograniczenie dotychczasowych licznych i znaczących przedsięwzięć Naczelnej Organizacji Technicznej we Włocławku.

Wspomniane wyżej Polskie Towarzystwo Ekonomiczne we Włocławku nie posiadało tak rozbudowanego systemu organizacyjnego jak Naczelna Organizacja Techniczna. Dopiero w 1979 r. poszczególne koła regionalne Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego uzyskały zgodę na utworzenie we Włocławku Oddziału Wojewódzkiego PTE. Poza dobrze rozbudowaną siecią oddziałów PTE w byłym województwie włocławskim, organizacja ta nie osiągnęła znaczących sukcesów w działalności edukacyjnej, badawczej i popularyzującej wyniki badań naukowych. Brak wsparcia finansowego ze strony państwa spowodował, że na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku działalność PTE uległa całkowitemu zawieszeniu<sup>23</sup>.

Utworzenie województwa włocławskiego w 1975 r. znacznie przyspieszyło procesy związane z oddolnymi inicjatywami różnych środowisk intelektualnych we Włocławku. Sprzyjały temu zjawisku także same władze polityczne i administracyjne nowego województwa. Powołanie w 1979 r. Włocławskiego Towarzystwa Naukowego stało się ukoronowaniem kilkuletnich zabiegów związanych z powołaniem we Włocławku

---

<sup>22</sup> Zob. S. Kunikowski, *Kultura, sztuka, nauka we Włocławku, na Kujawach wschodnich i ziemi dobrzyńskiej...*, dz. cyt., s. 182–189.

<sup>23</sup> Tamże, s. 189–193.

organizacji społecznej o charakterze naukowym, nawiązującej swoim charakterem do funkcjonujących od wielu lat towarzystw naukowych w Toruniu, Płocku i Bydgoszczy.

Z działalnością Włocławskiego Towarzystwa Naukowego wiązano duże nadzieje, przede wszystkim z możliwością realizacji istotnych przedsięwzięć obejmujących m.in. działalność naukowo-badawczą, popularyzatorską, biblioteczną, a także edukacyjną. Dla wielu osób zajmujących się społecznie, ale także i zawodowo popularyzowaniem i krzewieniem nauki i kultury była to swoista nobilitacja we własnym środowisku zawodowym, naukowym bądź rodzinnym.

Prawie 35-letnia działalność jedynej we Włocławku i regionie korporacji ludzi nauki i jej miłośników przysporzyła temu stowarzyszeniu wielu wyjątkowych i cennych z naukowego punktu widzenia sukcesów i osiągnięć<sup>24</sup>. Wart podkreślenia jest fakt, że w gronie członków Towarzystwa jest wielu zasłużonych dla nauki polskiej ludzi nauki reprezentujących liczne obszary kształcenia i dyscypliny naukowe. W gronie tych osób jest również liczna grupa duchowieństwa oraz wykładowców Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku.

W całym okresie swojej działalności Włocławskie Towarzystwo Naukowe stwarza szansę, szczególnie młodym, wykształconym osobom, zgłębiania wiedzy naukowej, publikowania własnych dociekań naukowych, prowadzenia badań naukowych pod kierunkiem doświadczonych ludzi nauki związanych z ośrodkami naukowymi i uczelniami wyższymi m.in. UMK w Toruniu, Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, a także Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej we Włocławku, której założycielem jest Włocławskie Towarzystwo Naukowe<sup>25</sup>.

Niezaprzeczalnym osiągnięciem Towarzystwa było gromadzenie księgozbioru do Biblioteki Naukowej, która służy nie tylko członkom

---

<sup>24</sup> Na temat działalności Towarzystwa ukazało się wiele artykułów i publikacji naukowych. Wśród nich można wymienić m.in.: *Włocławskie Towarzystwo Naukowe 1979–1999. W dwudziestolecie utworzenia*, Włocławek 1999; S. Kunikowski, *Towarzystwa naukowe ogólne w Polsce w XIX i XX w.*, dz. cyt.; t e n ż e, *Włocławskie Towarzystwo Naukowe ośrodkiem integrującym środowiska lokalne Kujaw i ziemi dobrzyńskiej. W 25-lecie działalności*, „Nauka”, 2003, nr 4, s. 234–244; t e n ż e, *Kultura, sztuka, nauka we Włocławku, na Kujawach wschodnich i ziemi dobrzyńskiej...*, dz. cyt., s. 193–202.

<sup>25</sup> T e n ż e, *Wkład włocławskiego towarzystwa naukowego w rozwój szkolnictwa wyższego na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej. W 30-lecie Włocławskiego Towarzystwa Naukowego i 15-lecie Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej we Włocławku*, w: *Szkoła wyższa w środowisku regionalnym. Z okazji 15-lecia Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej we Włocławku*, red. M. Włosiński, Włocławek 2011, s. 41–55.

Towarzystwa, ale także młodzieży szkolnej, studentom oraz wszystkim mieszkańcom miasta i regionu. Jest ona obecnie zaliczana do jednych z większych w mieście pod względem zasobów regionalnych.

Od samego początku istnienia Towarzystwa prowadzona jest działalność wydawnicza. Nakładem Towarzystwa ukazały się liczne opracowania naukowe, głównie o charakterze regionalnym, w tym „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie”, które jako rocznik ukazują się od 1981 r. W latach 1979–1989 wydano drukiem prawie 50 publikacji naukowych i popularnonaukowych.

Szczególną działalność Włocławskie Towarzystwo Naukowe rozwinęło po 1990 r., a więc w sytuacji, kiedy społeczny ruch naukowy znalazł się w wyjątkowo trudnej sytuacji finansowej i organizacyjnej. Jednym z największych osiągnięć Towarzystwa było utworzenie w 1995 r. uczelni wyższej.

Z innych towarzystw o charakterze naukowym działających we Włocławku po 1946 r. należy wymienić Polskie Towarzystwo Historyczne, które działało najpierw jako Koło, a od 1956 r. jako Oddział Towarzystwa. Główną uwagę oddział włocławski koncentrował na organizacji prelekcji, odczytów dla młodzieży i mieszkańców miasta i regionu, a także sesji naukowych i popularnonaukowych. Działacze włocławskiego oddziału PTH, wspólnie z oddziałem PTH w Inowrocławiu zainicjowali w 1963 r. wydawanie wydawnictwa ciągłego pod nazwą „Ziemia Kujawska”, które z różnym natężeniem czasowym ukazuje się do dnia dzisiejszego. Z początkiem lat dziewięćdziesiątych działalność oddziału całkowicie zamarła. Dopiero pod koniec lat dziewięćdziesiątych doprowadzono do reaktywowania działalności PTH we Włocławku<sup>26</sup>.

We Włocławku po 1945 r. działały także inne oddziały towarzystw o charakterze naukowym. Były to w większości towarzystwa o charakterze specjalistycznym. W 1955 r. został utworzony we Włocławku Oddział Polskiego Towarzystwa Archeologicznego, którego głównymi inicjatorami byli działacze skupieni wokół Muzeum Kujawskiego, a także Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego we Włocławku. Głównym celem Towarzystwa była ochrona zabytków archeologicznych i inicjowanie wykopalisk we Włocławku, ale także na Kujawach Wschodnich<sup>27</sup>.

---

<sup>26</sup> S. Kunikowski, *Kultura, sztuka, nauka we Włocławku, na Kujawach wschodnich i ziemi dobrzyńskiej...*, dz. cyt., s. 203–207.

<sup>27</sup> Tamże, s. 207–210.

W 1983 r. powołane zostało we Włocławku Koło Polskiego Towarzystwa Archeologiczno-Numizmatycznego, którego nazwa została zmieniona w 1992 r. na Polskie Towarzystwo Numizmatyczne. Oddział włocławski Polskiego Towarzystwa Numizmatycznego zajmował się w okresie swojego istnienia działalnością w zakresie numizmatyki, medalierstwa i falerystyki. Organizowano liczne spotkania i zebrania naukowe, aukcje, wystawy<sup>28</sup>.

W 1968 r. zostało powołane we Włocławku Koło Polskiego Towarzystwa Geograficznego, którego celem było zaznajamianie nauczycieli geografii z najnowszymi osiągnięciami nauk geograficznych, popularyzacja geografii wśród uczniów szkół podstawowych i średnich, a także podnoszenie rangi geografii w życiu społecznym<sup>29</sup>.

Większość wyżej wymienionych małych liczebnie organizacji o charakterze naukowym po 1990 r. nie przejawiało większej inicjatywy i zawiesiło działalność. Jedynie Koło Polskiego Towarzystwa Geograficznego, mające swoją siedzibę we Włocławskim Towarzystwie Naukowym, kontynuuje swoją działalność społeczną.

\* \* \*

Spółeczny ruch kulturalny i naukowy posiada w Polsce wyjątkowo długą historię i niezaprzeczalne zasługi na rzecz kształtowania postaw obywatelskich, a także tożsamości narodowej.

Szczególłą rolę odegrały stowarzyszenia w okresie niewoli narodowej, spowodowanej rozbiorem Polski, ale także w czasach nam bliższych obejmujących lata po 1945 r., w których tak jak Kościół katolicki, również i organizacje społeczne stanowiły forum wymiany myśli, krzewiły polskie tradycje narodowe i dawały nadzieję na odzyskanie pełnej suwerenności i daleko idących swobód obywatelskich.

Organizacje społeczne działające we Włocławku po 1945 r. podobnie jak i w całej Polsce miały okresy wyjątkowo utrudnionej działalności, tak pod względem formalnym, jak i merytorycznym. Wszechobecna cenzura, a także problemy z uzyskiwaniem środków na działalność statutową, zgody na zakup papieru do druku wydawnictw, powodowały, że wiele organizacji społecznych nie mogło wypełniać własnych celów statutowych. Były też

---

<sup>28</sup> Tamże, s. 210–211.

<sup>29</sup> S. Lewandowski, *30 lat działalności Koła PTG we Włocławku*, „Czasopismo Geograficzne”, 69(1998), z. 2, s. 231.

okresy względnej liberalizacji, jak chociażby po 1956 r., kiedy dobiegła końca epoka stalinizacji nauki i życia społecznego w Polsce.

Tradycje związane z działalnością społecznego ruchu kulturalnego i naukowego we Włocławku nie są tak bogate jak w dużych ośrodkach miejskich, takich jak: Warszawa, Kraków, Toruń, Poznań czy Gdańsk. Niemniej jednak w latach 1945–1989 dały o sobie znać towarzystwa kulturalne i naukowe, które dzięki m.in. oddolnym inicjatywom sprostały wymaganiom, jakie postawiły przed sobą określone środowiska włocławskiej inteligencji. Takie organizacje kulturalne, jak: Towarzystwo Miłośników Kultury, Dobrzyńsko-Kujawskie Towarzystwo Kulturalne, Włocławskie Towarzystwo Muzyczne i szereg innych mniejszych towarzystw poprzez własne inicjatywy i przedsięwzięcia na trwałe wpisały się w pejzaż życia kulturalnego nie tylko Włocławka, ale także i regionu.

Również towarzystwa o charakterze naukowym działające we Włocławku w omawianym okresie, dzięki determinacji ich członków i zarządów zarazem, przyczyniły się do podniesienia jakości życia naukowego i umysłowego w mieście zaliczanym przez lata do jednego z ośrodków rozwoju różnych gałęzi przemysłu i handlu.

Niestety, okres transformacji ustrojowej zapoczątkowany w 1989 r. odbił się negatywnie na działalności wielu organizacji społecznych działających we Włocławku. Brak dotacji na działalność przedmiotową i podmiotową, a także problemy życia codziennego podyktowane rozwojem gospodarki rynkowej, w tym także bezrobociem, spowodowały wyjątkowe perturbacje w działalności społecznego ruchu kulturalnego i naukowego.